

Interesi i politika (skup IPSA-e)

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 32.01 + UDK 316.35

Interesi i politika

Adolf Bibič

Fakultet za sociologiju, političke znanosti i novinarstvo, Ljubljana

Sažetak

Razmatranje dijela najutjecajnijih shvaćanja interesa — individualističko-liberalističkoga, grupno-pluralističkoga i Marxova — pretpostavka je autoru za oblikovanje vlastite skice koncepcija interesa u socijalističkome društvu. To su: (1) monistička koncepcija interesa koja počiva na poricanju razlike između države i društva te na neupitnome pretpostavljanju »zajedničkoga interesa« posebnim i pojedinačnim; (2) participacijsko-konzultativna koncepcija interesa koja se zasniva na odustajanju od poistovjećivanja države i društva, na uvažavanju, pored objektivnih i općih i subjektivnih i posebnih interesa, ali uz ograničeno institucionalno priznavanje potonjih; (3) samoupravno-pluralistička koncepcija interesa koja pretpostavlja pluralističku interesnu strukturu društva, radikalizira razliku između države i društva, ali i zahtijeva bitno prestrukturiranje i jedne i druge sfere života zajednice.

Interesi i politika sadržani su ne samo u međusobnim odnosima svojih vanjskih determinacija nego i u svojim unutrašnjim interakcijama. Proturječja između različitih interesa pojavljuju se kao proturječja između društvenih i političkih snaga. Njihove međusobne odnose ne oblikuju neki bezlični interesi, nego interesi točno određenih subjekata, naročito interesi klasa, društvenih slojeva, nacija, kao i drugih društvenih grupa. Odnosi između interesa i politike danas su, isto kao što su bili u prošlosti, prvenstveno odnosi između klasa i politike, odnosi između javne vlasti i društva, odnosi u kojima se proturječnostima između onih koji su na vlasti i onih kojima se vlada pristupa kao proturječnosti između društva i države.

Interesi prožimaju sve strukture i nadgradnje ljudskog društva, a njihov su pravi izvor, fokus i trajno središte u odnosu: proizvodne snage — proizvodni odnosi. Njihova »baza«, gdje oni u svojim fundamentalnim odnosima dolaze u prvi plan, nailaze na konfrontaciju i šire se u svim pravcima, jest

sfera rada. Iz dijalektike interesa u ovoj sferi izrasta — sigurno ne samo u jednom pravcu — dijalektika ključnih problema koji se doživljavaju u društvenom životu, u užem smislu. Iz dijalektike u sferi rada proizlaze bitne dimenzije dijalektike politike.

Jasan dokaz da je tome zaista tako jest činjenica da se problemi koji se tiču interesa artikuliraju samo ili pretežno u određenim društvenim uvjetima u kojima se osjećaju ili su se osjetile snažne napetosti između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa. Jer, isto ono što vrijedi za bilo koju važnu društvenu ili političku kategoriju, vrijedi i za kategoriju interesa, naime to da se ona ne može pojaviti na razini ideje sve dok sam povijesni proces nije artikulirao bitne probleme društvenih proturječnosti, a time i pravu strukturu interesa, što je zahtijevalo dublju analizu onoga što tvori pokretačke snage društvenog i političkog života. Ako su problemi interesa i međusobnih odnosa posebnih interesa i politike postali u svojim bitnim dimenzijama jasni u dijalektičko-historijskoj misli, prilično veliki stupanj analitičkog razumijevanja dostignut je i prije toga — iako često u jednostranim prikazima, koji su istovremeno otkrivali stvarne odnose i prikivali stvarno stanje stvari u odnosima među posebnim interesima. Vrijedne doprinose rasvjetljavanju odnosa između interesa i politike dao je grupni pristup politici. Političkofilozofska misao bavila se interesima osobito u doba krize, kad je postojeće strukturiranje interesa postajalo subjektivno i objektivno problematično, kad su pojedinci u svojoj svijesti počeli uvidati neadekvatnost postojećih odnosa u strukturama interesa. To ne uključuje samo neke individualne psihološke frustracije, već se odnosi na položaj makrodruštvenih grupa, na stanje napetosti u kojem stari društveni i politički oblici više nisu prikladni da predstavljaju društvene proizvodne snage koje su se promijenile ili se mijenjaju. Problem interesa jest problem suprotstavljanja, razlika, proturječja, ali i problem njihova prevladavanja u novim sintezama, u različitim oblicima međusobnih i općih interesa, što je opet polazište za oblikovanje dinamike novih interesa. To isto vrijedi za društva koja su se potpuno svjesno odlučila za izgradnju socijalizma, a posebno za jugoslavensko društvo, u kojem — zbog specifičnosti njegova društveno-ekonomskog i društveno-političkog sistema — problemi interesa zauzimaju zaista veoma važno mjesto.

(I) *Osnovna shvaćanja interesa*

U povijesti, kao i u suvremenoj sociološkoj misli i politologiji, izražavala su se i izražavaju se različita shvaćanja interesa. Razlike među tim shvaćanjima bile su i ostaju izraz i dokaz heterogenosti interesne strukture društva i politike. Isto što vrijedi za druge ideje, vrijedi i za ideju interesa: ona bi ostala zauvijek postidena da se ne temelji na točno određenim stvarnim interesima (Marx). Zato nije nikakvo čudo što su građanske ideje u svojim klasičnim liberalističkim formulacijama sadržavale specifično shvaćanje interesa — shvaćanje koje je odgovaralo potrebi za izražavanjem i afirmacijom fundamentalnih privatnovlasničkih interesa buržoazije i koje je, prije svega, trebalo dati političku legitimnost postojećoj situaciji. Novija grupno-pluralistička teorija predstavlja specifičnu formulaciju onog stadija u ekonomskom i političkom razvoju kapitalističkog društva u kojem i dalje prevladava privatno vlasništvo (sada u korporativističkim oblicima), iako se radnici organi-

ziraju u interesne grupe i političke stranke i, formalno na bazi jednakosti, konkuriraju za političku vlast. Ni Marxovo shvaćanje interesa nije stvoreno u vakuumu, nego je bilo strukturalno određeno odnosno prilagođeno potrebama radničke klase i potrebi da se oslobode čovjek i rad.

Razumljivo je da nam ovdje nije cilj da damo neku vrstu povijesnog prikaza i detaljnu analizu različitih shvaćanja interesa; umjesto toga, nastojat ćemo skicirati nekoliko fundamentalnih pristupa pitanju o kojem raspravljamo.

(1) *Individualističko-liberalističko shvaćanje interesa*

To shvaćanje, koje je proisteklo iz sukoba sa staleški i cehovski organski povezanim srednjovjekovnim društvom, dovelo je u prvi plan interes pojedinca koji — prvenstveno kao »homo oeconomicus« — primarno nastoji zadovoljiti vlastite materijalne interese. U toku zadovoljavanja svojih individualnih potreba i interesa pojedinac se — kao što se tvrdilo — suočava s drugim pojedincima, koji također nastoje ostvariti samo vlastite interese. Budući da svatko nastoji zadovoljiti samo svoje individualne, sebične potrebe i pri tome pretvara potrebe drugih ljudi u sredstvo, pojedinac istovremeno — budući da je zbog podjele rada zadovoljavanje potreba determinirano i drugima — zadovoljava interese drugih ljudi. Tako se — prema ovom shvaćanju — proturječnosti interesa manje ili više spontano ili automatski rješavaju u općem interesu. Po tom shvaćanju, svaka politička organizacija interesa u društvu je štetna, jer sprečava slobodno djelovanje pojedinačnih inicijativa, koje se, usprkos subjektivnim sukobljavanjima, na koncu skladno uklapaju u društvenu cjelinu. »Laissez-faire« kao princip koji je formulirala klasična političko-ekonomska škola jest osnovni princip koji treba da bude primijenjen u izražavanju i koordinaciji interesa u društvenom životu, dok je osnovno sredstvo za uspostavljanje međusobnih odnosa ugovor na kojem se temelje ne samo privatnovlasnički odnosi, već i država koja, prema ovom shvaćanju, ima minimalnu ulogu u izvanjskom reguliranju slobodnog djelovanja pojedinačnih interesa. U stvari, u ovoj teoriji glavni je naglasak na ulozi privatnovlasničkih interesa koje, u krajnjoj liniji, opravdavaju različite sposobnosti ljudi.¹ Politička vlast koja, prema ovom shvaćanju, izražava i mora izražavati »opći interes« nije čak ni formalno jednako dostupna svima, zato što kvalitetu građanina jamči »nezavisnost« koju mu daje samo imovinski status (Kant, Constant).² Tako nam individualističko shvaćanje interesa u specifičnoj liberalističkoj varijanti otkriva jasni klasno determinirani karakter: iza formalno slobodnog djelovanja pojedinačnih interesa, u stvari, postoji strukturalna nejednakost koja se temelji na različitom položaju u osnovnom odnosu proizvodnje i vlasništva i koja je kao interes rada i interes kapitala izražena u stupnju eksploatacije u prisvajanju rezultata tuđeg rada. Iza visokog moralizma građanina ostaje dominantna uloga buržuja, koji ima monopol na vlasništvo te teoriju o individualističkoj slobodnoj konkurenciji interesa pretvara u apologiju klasne dominacije.

1 John Locke, *Two Treatises of Civil Government* (1689); *The Federalist Papers* (1688); E. Sieyès, *Qu'est-ce que le tiers état?* (1789).

2 I. Kant, *Metaphysik der Sitten*, F. Meiner Verlag, Hamburg 1966 (1977); B. Constant, *Introduzione e traduzione di Umberto Cerroni, Samona e Savelli*, Rim 1967, str. 117. Te su ideje izražene u njegovu djelu *Principi politike*, prvi put

(2) *Grupno-pluralističko shvaćanje interesa*

Dok individualističko-liberalističku teoriju karakterizira individualizam koji ni teoretski ni institucionalno ne priznaje organizirani fenomen grupe u politici, postoji i suprotna koncepcija koja, što je karakteristično, polazi od grupno organiziranih interesa koji predstavljaju fundamentalnu društvenu činjenicu i osnovnu jedinicu analize. Budući da polazi od pretpostavke da politički život naročito karakterizira djelovanje subjekata s kolektivnim interesom, to se shvaćanje može nazvati grupno-pluralističkim.³ Takvo se shvaćanje nije pojavilo jednostavno kao mentalni proces, već izražava činjenicu da su se u suvremenim sistemima liberalne demokracije — a tokom posljednjih desetljeća ta je teorija prevladala upravo u njima — dogodile promjene koje obuhvaćaju ne samo različite oblike organiziranoga privatnog vlasništva nego i grupnu organizaciju političkog života: od različitih grupacija, interesnih grupa, grupa za pritisak do političkih stranaka. Pluralistička teorija interesa poseban je pristup koji pokazuje da radnici i njihove organizacije dolaze u prvi plan i daju »političkoj pozornici« njezin izvanjski image, ali posve različito od klasičnog liberalizma, koji je čak i zakonskim putem onemogućavao radnicima sudjelovanje u političkom životu.

Iako je to shvaćanje izraz promjena u odnosima snaga različitih kompleksa interesa, čiji su osnovni eksponenti fundamentalne društvene šasije, ono nipošto nije neutralno što se tiče stvarne podjele društvene moći i političke vlasti u društvu. Već u njegovu poimanju prirode strukture interesa postoje određene specifičnosti po kojima se vidi kako se to shvaćanje odnosi prema klasnom interesu. Jer, u toj strukturi ono ne pravi razliku između interesa koji se oblikuju s obzirom na osnovne proizvodne odnose i svih drugih interesa. Budući da se fundamentalni interesi ne identificiraju kao klasni interesi, nego su svedeni pod opću kategoriju grupnih interesa, ono gubi jedan od osnovnih kriterija za razlikovanje značajnih i manje značajnih interesa u političkom životu. To je jasno povezano s još jednom tendencijom, manje ili više karakterističnom za ovaj način razmišljanja — s tendencijom da se prizna samo postojanje subjektivnih interesa, dok se poriče postojanje objektivnih interesa. S druge se strane smatra da je prilično velika postojeća struktura interesa neproblematična, dok se sukobi interesa (klasnog društva) smatraju nečim trajnim. U konkurenciji različitih interesnih grupa to shvaćanje ne vidi neravnotežu, koja je nužno uzrokovana različitim bazičnom moći grupa (»nesavršena konkurencija), već se pretvara da je sistem otvoren svakoj vrsti interesa. Prema tom shvaćanju, ti se interesi, zbog proturječne prirode stvari, ali i njihove međusobne povezanosti i preklapanja, ne mogu fiksirati u odnos dominacije, nego u dinamičke saveze.

Isto kao što, s jedne strane, ta teorija interesa zahtijeva i pretpostavlja da se svi interesi slobodno izražavaju i da su međusobno povezani, ona se, s druge strane, protivi tome da se oni artikuliraju na neposredan način, i to smatra utopističkim. Predstavnički sistem, za koji se smatra da je sposoban predstavljati sav mozaik heterogenih društvenih interesa, za grupno-plurali-

³ Pod »grupno-pluralističkom« teorijom interesa podrazumijeva se interpretacija koju je prvi dao A. Bentley u svom djelu *The Process of Government* (1908), a razradili su je *njegovi sljedbenici* (»analitički pluralizam«); usp. također N. Pašić, *Klase i politika*, Rad, Beograd 1976, poglavlje: »Interesne grupe«.

stičko shvaćanje je ideal, koji može osigurati ne samo provođenje različitih interesa u određenom društvu nego i — zahvaljujući posredovanju interesnih grupa i političkih stranaka — njihovu optimalnu integraciju.

(3) *Elementi Marxova shvaćanja interesa*

Marksističko shvaćanje interesa — a ovdje mislimo samo na Marxovo i Engelsovo poimanje tog pitanja — s jedne je strane proširenje ranije socijalne misli, a, s druge strane, ono jasno nadilazi njezine okvire. Ako ustvrdimo da takvo shvaćanje stavlja u prvi plan vlasnički interes kao dominantni društveni i politički interes, zapravo smo se dotakli jedne od njegovih središnjih karakteristika. Na tom se mjestu Marxova shvaćanja interesa iz dane perspektive dotiču mnogih drugih autora, koji svi naglašavaju da su diferencijacije interesa zajedno s posjedovanjem imovine osnovni izvor društvenih i političkih sukoba (Locke, Smith, Madison).⁴ Marxovo je shvaćanje dublje. Interes se shvaća kao kompleks odnosa koji se prvenstveno formiraju u sferi koju je Marx, prema Hegelu, nazvao »građansko društvo«⁵, to znači u sferi materijalne proizvodnje, u sferi proizvodnje i prisvajanja viška vrijednosti, u sferi prisvajanja tuđeg rada. Fundamentalni se društveni interesi u uvjetima kapitalizma, koji je Marx proučavao, kristaliziraju u kapitalističkim proizvodnim odnosima, koje karakterizira to da pod krinkom pune pravne jednakosti skrivaju stvarnu nejednakost, čiji je objektivni uzrok činjenica da kapital u tobože ravnopravnom odnosu razmjene slobodno kupuje radnu snagu, koja ima posebnu vrijednost zato što stvara višak vrijednosti. Osnovna interesna struktura društva određena je upravo procesom u kojem vlasnik kapitala opredmećuje živu radnu snagu i »mijenja vrijednost, minuli i konkretni rad u kapital, u vrijednost koja sama raste . . .«⁶ Proces stvaranja viška vrijednosti (koji uključuje »otuđeni rad«, tj. prisvajanje viška vrijednosti od strane vlasnika, monopolista) generativna je jezgra sveukupnih problema interesa. Proturječnost između vrijednosti — kapitala i subjektivnoga živog rada koji proizvodi upotrebnu vrijednost koja se može suprotstaviti kapitalu, raspolaganje s vrijednošću — kapitalom s upotrebnom vrijednošću živog rada, a time i dominantnom ulogom kapitala u cjelokupnom procesu kružnog toka i društvene reprodukcije, predstavlja osnovnu proturječnost interesa u kapitalističkom društvu.⁷ Ta proturječnost, koja nigdje ne isključuje druge diferencijacije interesa, potencijalno i stvarno oblikuje politiku kao sukobe klasnih interesa, koji se povijesno moraju riješiti željenim prestrukturiranjem društva, iz kojeg bi — zahvaljujući ekonomskoj, političkoj i teorijskoj aktivnosti radničke klase — ukidanjem privatnog, grupnog vlasništva, a i državnih monopola, nestali i oni interesi koji se temelje na otuđenju rada od sredstava za proizvodnju. Integracija i artikulacija interesa u takvoj perspektivi postaje usko povezana s pitanjem kako prevladati proturječnost između vrijed-

4 A. Smith, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, 3, Kultura, Beograd 1970, str. 983. i 988—989. Smithovo je djelo prvi put objavljeno 1776.

5 O »građanskom društvu« i »političkoj državi« u Hegela i Marxovoj kritici Hegela, vidi A. Bibič, *Zasebnost in skupnost, Civilna družba in politična država u Hegelu i Marxu*, druga dopolnjena izdaja, Delavska enotnost, Ljubljana 1984.

6 K. Marx, *Kapital*, I, CZ, Ljubljana 1961, str. 220.

7 O problemu interesa kod Marxa vidi npr. H. Neuerdorf, *Der Begriff des Interesses*, Frankfurt/Main 1973.

nosti i upotrebne vrijednosti, između sadašnjeg rada i njegovih prošlih rezultata, između pitanja kako postići integraciju radne snage i sredstava za proizvodnju, s jedne strane, i rada i politike, s druge strane.

Osnovne međusobne veze u problemima interesa s obzirom na izložene političko-ekonomske kategorije izvor su bitnih marksističkih dimenzija interesa, koje ovdje ukratko izlažemo.

(1) Interes nije jednostavno subjektivna, već i objektivna kategorija.⁸ Proturječnost interesa imanentna je odnosu na kojem se temelji stvarna struktura društva, u kojem postoji odnos dominacije i podređenosti, u kojem se odvija proces svođenja tekućeg rada pod proces samooplođivanja kapitala (Selbstverwertung). Zbog toga razlika između objektivnog i subjektivnog interesa nije samo pitanje pogrešne procjene adekvatnosti sredstava za postizanje određenih (proizvodnih) ciljeva — što je, u krajnjoj liniji, sastavni dio svake realne koncepcije interesa — nego strukturalni princip na kojem se temelji društvo, princip koji stavlja velike društvene grupe (prvenstveno klase) u antagonistički položaj, bile one svjesne toga ili ne.

(2) Jedan od osnovnih problema i zadataka znanosti jest da razotkrije takvu objektivnu strukturu interesa, da subjekte tekućeg rada (radničku klasu) učini svjesnim njihova stvarna statusa i tako djeluje u pravcu historijskog rješavanja proturječnosti između minulog i tekućeg rada u smislu neposrednog objedinjavanja tekućeg i minulog rada, odnosno tako da tekući rad postane dominantan nad minulim radom.

(3) Privatni karakter ekonomskih i društvenih interesa buržoaskog društva ima nadopunu u apstraktnom univerzalizmu predstavničke političke vlasti (»politička država«). Ta činjenica, koja proistječe iz proturječnosti između apstraktne vrijednosti i upotrebne vrijednosti tekućeg rada, bitna je za artikulaciju interesa u danom društvu. Prije svega, zahtijeva se da se interesi pokušavaju zadovoljiti samo ili pretežno na posredan način i da se integri- raju putem posredovanja posebnih političkih grupa (prvenstveno političkih stranaka), koje tvore posrednički mehanizam između empirijskih interesa »privatnog« društva i »općih interesa« države. Cijeli taj proces preobražavanja privatnog u ono što će biti javno, također, zahtijeva intenzivnu »političku socijalizaciju« koja, barem na idealnoj razini, integrira »buržuja« i »građanina« u »iluzornu zajednicu«⁹ »općeg interesa« političke države.

(4) Iako je Marx žarište problema interesa vidio u ekonomskoj strukturi društva, njemu je bio stran svaki jednodimenzionalni ili sociološki determinizam.¹⁰ U svojoj kritici klasične političke ekonomije (i »građanskog društva«) on osporava, tadašnje shvaćanje kapitalističkog društva kao prirodne činjenice koja, navodno, sudbinski i vječito određuje čovjeka kao instrument profita. Iako njegova koncepcija društva prijelaznog razdoblja uključuje ekonomski interes kao bitnu motivaciju (usp. *Kritika Gotskog programa*), on kao krajnji cilj vidi one interese koji su neposredno povezani sa zadovoljavanjem

8 I. Balbus u svojoj interpretaciji shvaćanja interesa u pluralizmu i marksizmu tvrdi da je objektivni karakter interesa fundamentalna karakteristika Marxove analize klasa. Vidi I. Balbus, »The Concept of Interest in Pluralist and Marxian Analysis«, *Politics and Society*, br. 2, 1971, str. 168.

9 K. Marx — F. Engels, *Izabrana dela*, II, CZ, Ljubljana 1971, str. 38.

10 Kao što se tvrdi u B. Huber, *Der Begriff des Interesses*, P. G. Keller, Winterthur 1958, str. 104.

ljudskih potreba ili služe tome — potreba koje čovjek, u solidarnosti s drugima, na temelju velike produktivnosti zadovoljava u zajednici. Tako iz Marxova gledanja na društveni razvoj proizlazi da on nije svodio interese na jednostavne materijalne interese, nego ih je shvaćao kao višedimenzionalnu kategoriju: ekonomske interese i neekonomske interese, materijalne, ali i moralne i kulturne interese, objektivne, ali i subjektivne interese, te neautentične i autentične interese. Zato njegovo shvaćanje ne karakterizira osporavanje različitih razina i vrsta interesa — iako u određenim povijesnim razdobljima ukazuje na odlučujući sveukupni utjecaj ekonomskog interesa — nego ga karakterizira razotkrivanje specifične dijalektike koja postoji između ekonomskih i drugih interesa i između interesa i potreba¹¹ u kojoj potreba postaje sve odlučniji kriterij interesa.

(5) Marxovo shvaćanje interesa jest teorija revolucioniranja interesa; budući da on u odnosu rad—kapital otkriva osnovne probleme interesa, ona implicira da takva dijalektika sukoba interesa između »tekućeg rada« i kapitala, koja vodi od privatnog karaktera ekonomskih i društvenih interesa prema sve većoj socijalizaciji te koja, s druge strane, socijalizira apstraktni univerzalizam »zajedničkog interesa« sa socijalnom ili socijalizirajućom, konkretno artikuliranom sferom društveno-ekonomskog i radnog života.

(6) Ne treba naglašavati da nam karakteristike Marxova shvaćanja interesa daju još jednu metodološku pouku: naime, tu da dijalektika interesa u različito vrijeme i na različitim područjima ima specifične karakteristike, te da se zbog toga mora *empirijski proučavati*. Zbog toga se može činiti paradoksalnim da usprkos svemu tome marksistički istraživači kasne što se tiče proučavanja artikulacije i integracije interesa u suvremenom svijetu, osobito u socijalističkim društvima.

(II) *Pokušaj hipotetičkog imenovanja triju koncepcija odnosa između interesa politike i socijalizma*

Pri pokušaju da se skiciraju tri hipotetička određenja artikulacije i integracije interesa u socijalističkom društvu, valja naglasiti da ne pokušavamo dati tri koncepcije koje bi imale univerzalnu vrijednost. Iako su barem djelomično utemeljene na nekim općenitijim tendencijama, one su prvenstveno određene iskustvom, praktičnim, ideološkim i teorijskim iskustvom socijalizma u Jugoslaviji. Pozivajući se na postojeća istraživanja jugoslavenske političke misli i političke znanosti¹², vjerujem da, usprkos određenom pojedno-

11 Ovo opravdano naglašava Žarko Puhovski, *Interesi i zajednica*, Razlog, Zagreb 1975, str. 136.

12 Vidi naročito J. Đorđević, »Interesne grupe«, u *Socijalizam i demokratija*, Savremena administracija, Beograd 1963; Edvard Kardelj, *Smeri razvoja političnoga sistema socijalističnoga samoupravljanja*, Komunist, Ljubljana 1978; Stane Kranjc, *Interesna združenja občanov v SR Sloveniji*, Univerza v Ljubljani, PSPN, Ljubljana 1971; Jovan Mirić, *Pluralizam interesa i samoupravna demokracija*, CKD, Zagreb 1982; Vukašin Pavlović, *Savremeno društvo i politika*, Radnička štampa, Beograd 1984; Najdan Pašić, *Interesi i politički proces*, Komunist, Beograd 1983; Eugen Pusić, *Razvedenost i povezanost*, IFZM... Zagreb 1974; Vinka Tomić, *Pluralizam interesa u delegatskom sistemu*, Institut za političke studije, Beograd 1984; Adolf Bibić, *Interesi i politika*, Delavska enotnost, Ljubljana 1981.

stavljivanju, možemo razlikovati tri osnovne koncepcije interesa u društvu u prijelaznom razdoblju. Te se koncepcije najprikladnije mogu označiti kao: (1) monistička koncepcija, (2) participacijsko-konzultativna i (3) samoupravno-pluralistička koncepcija interesa. Evo kratkog prikaza svake od tih triju koncepcija, pri čemu sam potpuno svjestan da su ovi nazivi posve hipotetičkog karaktera.

(1) *Monistička koncepcija interesa* u socijalističkom društvu negira razliku između države i društva. Ona tvrdi da potpuno prevladava »zajednički interes«, odvojen od posebnih i pojedinačnih interesa. Ta koncepcija vidi u državi, osobito u središnjem aparatu, jedinog eksponenta zajedničkog interesa. Takvo gledanje na socijalističko društvo kao suštinski skladno društvo podrazumijeva da bi razlike unutar tog društva bile nelegitimne. Takva koncepcija svojim jednostranim pristupom naglašava jedinstvo interesa, ali ne shvaća interese kao kategoriju povijesnog procesa stvorenu, između ostalog, i prevladavanjem proturječnosti između socijalističkog društva i političke vlasti. Ona poriče da bi se u socijalističkom društvu mogli pojaviti bitni unutrašnji sukobi interesa, naročito proturječnosti između razvoja proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa. Ona, također, odbacuje ideju da bi u njemu mogle nastati proturječnosti koje bi u određenim okolnostima mogle dovesti do antagonizma. Ovu koncepciju karakterizira nedijalektičko, instrumentalističko gledanje na odnos između političkih i drugih vrsta interesa. Iako se poziva na interes radničke klase (i u danim povijesnim okolnostima jasno ga afirmira), ona taj interes prvenstveno shvaća kao interes koji ostvaruju predstavnici te klase, osobito neposredno jednopartijski sistem koji je usko povezan s državom. Politički posredno izražavanje tih interesa i posredno vertikalno rješavanje proturječnosti interesa jedna je od bitnih karakteristika shvaćanja interesa po kojem su interesi institucionalno zatvoreni u takve institucije da njihovo formalno pojavljivanje nalikuje na »političku državu«. Čini se da je osnovna karakteristika ove koncepcije interesa izjednačavanje državnog i društvenog vlasništva. To izjednačavanje prikriva proturječnost između »radnika kao eksponenta radne snage i tekućeg rada na svom poslu, s jedne strane, i kao eksponenta ekonomske i političke vlasti nad društvenim kapitalom, s druge strane« (E. Kardelj) te tako održava odvojenost radnika od društvenog upravljanja, kao i podjelu između rada i politike.

Bilo kako bilo, moramo dodati da je u vrijeme »revolucionarnog etatizma« to shvaćanje igralo važnu ulogu u koncentraciji svih resursa za privredni razvoj, za političko jedinstvo, a to znači i za društveni razvoj; ali, s razvitkom socijalističkog društva došlo je do sukoba s društvenim i političkim potrebama, uglavnom s potrebom za većom i autonomnijom ulogom subjekata u socijalističkom društvu. Zbog toga je monistička koncepcija interesa u Jugoslaviji naišla na kritiku već početkom pedesetih godina, usprkos činjenici da monistički aspekt interesa ostaje aktualan (u svom kritičkom i pozitivnom smislu) i danas i u budućnosti.

(2) *Participacijsko-konzultativna koncepcija interesa*. To je neka vrsta prijelazne koncepcije između monističke i samoupravno-pluralističke koncepcije interesa u socijalizmu. Treba priznati da ona (za razliku od drugih) nema čvrstu terminološku osnovu. Pod »participacijsko-konzultativnim« shvaćanjem interesa podrazumijevamo gledišta koja neposredno zainteresiranim subjektima (osobito na području industrijske proizvodnje, naime u radnoj organi-

zaciji) priznaju pravo da iniciraju donošenje odluka ili da izraze svoje mišljenje o pojedinim prijedlozima, dok oni samo u ograničenoj mjeri ostaju formalno kompetentni da odlučuju ili suodlučuju. Naglasak je na savjetodavnim i nadzornim funkcijama zainteresiranih subjekata, dok samo odlučivanje ostaje u nadležnosti administracije ili državnih organa. Elementi ove koncepcije obično se pojavljuju kao odgovor na politokratsko-birokratske deformacije, koje redovno nastaju kada socijalistička država ustrajava na svome monizmu čak i nakon složenijeg materijalnog i duhovnog razvoja društva, te zahtijevaju da se olabavi strogi centralizam u društvenom odlučivanju i da se više uzima u obzir subjektivnost radnih ljudi i građana.

Ukažimo na neke od daljnjih bitnih karakteristika ove koncepcije; tu će biti riječi o ilustracijama, a ne o nekakvom iscrpnom pristupu. Prva karakteristika ove koncepcije jest to što ona počinje odustajati od poistovjećivanja društva i države. Njihovo kompaktno jedinstvo počinje nagrizati ideja o razlici među njima. Ta ideja nije dosljedno razrađena i nije uvijek jednako intenzivna. Ali ona, bez sumnje, ima određene karakteristike koje potencijalno proširuju prostor za artikulaciju interesa u socijalističkom društvu. Uloga društvenih organizacija, društva i drugih interesnih grupa počinje formalno, a možda čak još više neformalno, rasti. Radne zajednice (organizacije) dobivaju određene nove, uglavnom savjetodavne i nadzorne funkcije, a u stanovitoj mjeri povećavaju se i njihove funkcije u suodlučivanju i odlučivanju.

U praktičnoj svijesti i u znanosti dolazi do eksplicitnije diferencijacije interesa u socijalističkom društvu: pored objektivnih i općih interesa postaje sve istaknutija, iz različitih ekonomskih i političkih razloga, važnost subjektivnih i posebnih interesa. Opet se obnavlja — bilo prije toga ili istodobno s time — rasprava o unutrašnjim proturječnostima socijalizma, iza koje slijedi rasprava o tome kako demokratskije rješavati proturječnosti i sukobe u socijalističkom društvu.

Ali, treba reći da su sve to pomaci u odnosu na klasičnu monističku koncepciju interesa, pomaci koji su opet ograničeni zbog: naglašavanja centralističkog odlučivanja; blaže, ali još nesimetrične politizacije društvenih interesa; dominacije jednosmjerne transmisije između avangardne organizacije i drugih elemenata političkog sistema u oblikovanju zajedničkih i općih interesa.

(3) *Samoupravna pluralistička koncepcija interesa.* Prve dvije koncepcije razlikuju se od ove koncepcije već po tome što je već u njezinu nazivu priznat pluralistički karakter strukture interesa u socijalističkom društvu i što ona teži za izražavanjem i povezivanjem interesa i na radno-funkcionalnom i na teritorijalnom principu na samoupravnoj osnovi. Možemo reći da ona radikalizira razliku između države i društva i istovremeno zahtijeva suštinsko prestrukturiranje društva (s principom društvenog vlasništva i njegovim unutrašnjim artikulacijama), kao i prestrukturiranje države (s kritikom »političke države« i njezinim unutrašnjim prestrukturiranjem upravo na osnovi radnog interesa društva), što znači da dosljedno razlikovanje države i društva svjedoči o različitim stupnjevima i načinima artikulacije i integracije interesa, s obzirom na to da li se radi o državnom vlasništvu, tj. početnom obliku društvenog vlasništva ili o visokom stupnju područstvenosti državnog vlasništva. Ta koncepcija ne proizlazi iz pluralizma empirijskih interesa nego je usredotočena oko dugoročnih interesa radničke klase, a vodi računa i o interesima stanovništva. Na interese radničke klase ne gleda se

kao na neku apstraktnu kategoriju, već kao na iznutra artikuliranu stvarnost koja se u društvenom i političkom životu mora i institucionalno izraziti (preko delegatskog sistema itd.). Taj klasni interes nije apstraktan: on se mora shvatiti u dijalektičkoj međusobnoj povezanosti s drugim, osobito nacionalnim interesima, kao i interesima drugih društvenih kategorija, čiji su interesi isto tako izraženi kroz delegatske odnose.

Nije, naravno, riječ o tobožnjem skladu interesa, već o proturječnim i čak sukobljenim interesima koji zahtijevaju veliku ulogu usmjeravajuće društvene svijesti u oblikovanju zajedničkih i općih interesa i u potrazi za najprikkladnijim sredstvima za ostvarivanje tih interesa. Istina je da opći i zajednički interesi nisu apriorna kategorija, ali oni nisu ni kategorija koja jednostavno proizlazi iz spontane interakcije empirijskih interesa. Koordinacija interesa i oblikovanje zajedničkih ciljeva zahtijevaju vrlo intenzivnu ulogu »subjektivnog faktora«, tj. avangardnih i drugih društveno-političkih organizacija, znanosti, kulture i drugih društvenih organizacija, kao i novu ulogu državne administracije: ukratko, novu metodu u ostvarivanju vodeće uloge avangardnih organizacija i nadilaženje uloge čiste transmisije između tih organizacija i drugih, uključujući društveno-političke organizacije i druge organizacije. Optimalno ostvarenje koncepcije samoupravnog pluralizma interesa također zahtijeva od onih koji sudjeluju u artikuliranju i integraciji interesa da postanu potpuno svjesni objektivnih mogućnosti što se tiče ostvarivanja njihovih interesa. To, na primjer, pretpostavlja i uvažavanje zakona tržišta kao i potrebe za planiranom kontrolom tržišta. Toj je koncepciji imanentno da ona na planiran način ubrzava horizontalno udruživanje interesa među različitim sferama »udruženog rada« (između ekonomije i znanosti, između obrazovanja, privrede, javnih usluga itd.) te tako sužava nadležnosti državnog aparata.

Pluralizam samoupravnih interesa također na novi način dovodi u žarište probleme slobode čovjeka i građanina i na novi način postavlja pitanje sve veće uloge čovjeka kao pojedinca u društvenom i političkom životu.

Prema tome, ova koncepcija ne polazi samo od razlikovanja države i društva u postrevolucionarnom razdoblju, već nastoji izgraditi nove mehanizme za njihovo međusobno povezivanje, s izričitom tendencijom da se osnovni interesi ljudi — koji se temelje na njihovu radu, mjestu življenja, organiziranosti u društveno-političke organizacije i udruženja — izražavaju i ostvaruju na svim razinama političkog sistema.

Na kraju ovog pokušaja da skiciram neke od tipičnih koncepcija interesa, želio bih reći da u samoupravnoj pluralističkoj koncepciji (time ne mislim na njezino praktično-institucionalno ostvarivanje) vidim orijentaciju koja otvara nove mogućnosti za ostvarivanje opravdanih interesa radnih ljudi i građana, naroda i narodnosti, usprkos brojnim problemima i odstupanjima koji se pojavljuju u praksi. Spomenuo bih samo jedno od pozitivnih dostignuća i mogućnosti: time se nudi nova mogućnost da se aktivira više subjekata, i pojedinačnih i kolektivnih, u socijalističkom društvu.

Rad na usavršavanju i praktičnom ostvarivanju ove koncepcije zahtijeva, po mome mišljenju, uspješno rješavanje barem slijedećih triju problema u artikulaciji i integraciji interesa:

(a) proturječnosti između subjektivnih sklonosti i autentičnih ljudskih potreba;

(b) proturječnosti između sve većeg broja institucija koje artikuliraju interese i nedovoljno efikasnog oblikovanja zajedničkih i općih interesa (problem odnosa između »pluralizma« i »monizma«);

(c) proturječnosti između subjektivnih interesa i objektivnih mogućnosti njihova ostvarenja.

Prevela s engleskoga:

Jasenka Planinc

Adolf Bibič

INTERESTS AND POLITICS

Summary

The analysis of the most influential concepts of interests — the individualistic-liberalistic, the group-pluralistic and Marx' concept — is taken as a point of departure for the author's own suggested outline of different concepts of interests in the socialist society. They are: (1) the monistic concept of interests, which is founded on the denial of any difference between the state and the society and on the indisputable supremacy of the »common interest« over particular and individual interests; (2) the participational-consultative concept of interests, resulting from the abandonment of the concept of the identity of the state and the society and from the recognition, in addition to the objective and the common interests, also of subjective and particular interests, albeit with only a limited institutional acknowledgment of the latter; (3) the self-management-pluralistic concept of interests, which postulates a pluralistic interest structure of the society, radicalizes the difference between the state and the society, but also requires a fundamental restructuring of both spheres of the life of the community.